

Tartalomjegyzék:
SOPRONI SZEMLE
HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXIV. ÉVF.

1980

1—4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség és a szerkesztő bizottság tagjai:

GOLLNHOFFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár
és technikai szerkesztő, MOLLAY KÁROLY, NYESŐ IMRE

BOGNÁR DEZSŐ, CSAPODY ISTVÁN, CSUKA ISTVÁN, DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, HORVÁTH ZOLTÁN, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, KÖRNYEI ATTILA, MAJOR JENŐ, METZL JÁNOS, MOLNÁR LÁSZLÓ, PAPP ISTVÁN, PRÓHLE JENŐ, SOMOGYI JÓZSEF, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VÁRHELYI ISTVÁN, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>A szerkesztő bizottság: Olvasóinkhoz!</i>	193
<i>Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873—1948)</i>	17, 117
<i>Mikó Sándor: A mezőgazdasági viszonyok és a termelés alakulása Nagylózson</i>	225, 302
<i>Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből</i>	1, 97, 194
<i>Németh Zoltán: A II. világháború Győr-Sopron megyei hadműveletei (1945. március 26—április 4.)</i>	289

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Hajnal János: Sopronban, deportálás előtt, felszabadulás után</i>	142
<i>Hiller István: Válasz hozzászólásokra és észrevételekre</i>	223
<i>Horváth Zoltán: Verbényi László 70 éves</i>	313
<i>Nagy Miklós: Adatok Acsalag történetéhez</i>	225, 314
<i>Sarkady Sándor: Szabó Jenő 70 éves</i>	29
<i>Schneider Lipót: Sopron város közlekedésének fejlesztése</i>	32, 146
<i>Szita Szabolcs: Észrevételek Hiller István—Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron 1941—1945) c. sorozatához</i>	129
<i>Szita Szabolcs: Észrevételek egy válasz kapcsán</i>	324

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Barbalics Imre János: Adatok Sopron város pénztörténetéhez</i>	265
<i>Barbalics Imre János: A soproni izraelita hitközség szükségpénze</i>	69

<i>Barbalics Imre János</i> : A soproni Zártkör 1902. évi emlékérmé	360
<i>Berecz Dezső</i> : Bartók Béla és a soproni irodalmi kör	256
<i>Berecz Dezső</i> : Néhány nevezetes vendég a soproni színházban	362
<i>id. Csanády Etele</i> : Az autós turizmus viszonyai Sopron erdős övezeteiben	70
<i>Fábján Lajos</i> : Volksbund-ellenes megmozdulások a SOTEX labdarúgó szakosztályában	176
<i>Fried István</i> : Csepreg és Csorna egy 1829. évi német lexikonban	325
<i>Gömöri János</i> : Merkúr-keresztes kerámiabélyegek Sopronból	164
<i>Hárs József</i> : Soproni Fotóklub (1902)	248
<i>Horváth István—Terray Barnabás</i> : A Metternich-rendszer támadása az irodalmi diáktársaságok ellen a soproni Magyar Társaságban előadott művek nyomán	159
<i>Horváth Mihály</i> : A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban	156
<i>Kárpáti B. László</i> : Egy ritka tél a Fertőn	257
<i>Keszei Dénes</i> : A nagycenki vámszedés 600 éves története	328
<i>Keszei Dénes</i> : Nagycenk legrégebbi épülete, az ún. nagykocsmá	64
<i>Koppány Tibor</i> : Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője	46
<i>Mesterházy Sándor</i> : A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében	58
<i>Mollay Károly</i> : A vidéki helytörténeti, honismereti és közművelődési folyóiratok szerkesztőinek békéscsabai tanácskozása	44
<i>Pettenkoffer László</i> : A Kékfrankos, a soproni borvidék uralkodó szőlőfajtája	261
<i>Szabó Jenő</i> : A harmadik Fiedler-krónika	331
<i>Szabó Jenő</i> : A nagy tűzvész évének bűnügyi krónikája	43
<i>Szabó Leventéné</i> : A soproni Orsolya tér és a Fegyvertár utca rehabilitációja	334
<i>Székely Lajos</i> : A soproni borvidék szőlőtermelésének, borászatának egységes fejlesztése	349
<i>Taschner Frigyes</i> : A Soproni Foglalkoztató Iskola és Nevelőotthon története (1947—1977)	235
<i>Tóth Endre</i> : Silvanus Viator. Egy adat Pannónia római kori vallási életéhez	169
<i>Varga Ferenc</i> : Még egyszer a pusztacsaládi kehelyről	266
<i>Varga László</i> : Sopron megye szövetkezeti mozgalmái a Tanácsköztársaság idején	344

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Hárs József</i> : Bemutató Sopronban — hírverés nélkül	184
<i>Hiller István</i> : Beszámoló a TIT Sopron városi Szervezetének 1979. évi munkájáról	178
<i>Kecskés Sándor</i> : A XXIV. Soproni Nyári Egyetem a környezet- és természetvédelem szolgálatában	276
<i>Kloss Andor</i> : Gondolatok Giczy János festészetéről	79
<i>Mollay Károly</i> : Roisz Vilmos festőművész, az ötvenéves Soproni Művésztelep egyik alapító tagja	270
<i>Nagy Alpár</i> : Liszt-emléktábla avatása Sopronhorpácson	366

MEGEMLÉKEZÉSEK

<i>Augusztinovicz Elemér</i> : Horváth József (1900—1979)	83
<i>Berecz Dezső</i> : 70 éve halt meg Munczy Lajos	184
<i>Hiller István</i> : Emlékezés nekrológ helyett [Peéry Rezső]	367

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Departement) der USA zur Burgenland—Anschlussfrage 1919—1920, Bearbeitet von John D. Berlin. Eisenstadt, 1977 (<i>Fogarassy László</i>)	92
A Soproni Hegység turistatérképe. Kartográfiai Vállalat. A szerkesztő bizottság vezetője: Radó Sándor. Bp., 1979 ² (<i>Metzl János</i>)	278

Merkur-keresztes kerámiabélyegek Sopronból

Közel 80 éve, hogy Kugler Alajos soproni múzeumigazgató az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain értekezett¹ a „Rejtélyes bélyegű cseréptárgyról a soproni múzeumban” címmel. A századforduló táján figyeltek fel a régiségbúvárok a földből előkerült grafitos edényekre, amelyeken a szóban forgó, pajzs alakú bélyegekből +, T vagy kombináltabb jelek találhatók. Ezeket a kerámiajegyeket részben sikerült XII—XVI. századi ausztriai műhelyekhez kötni.² A különös bélyegek egy viszonylag későbbi csoportjába tartoznak a Merkur-keresztes (monogrammal is ellátott) jelek, amelyeknek első példányait Pozsonyból a század elején közölték.³ Azóta a hazai kerámiakutatók nem nagyon foglalkoztak a Merkur-keresztes bélyegekkal, igaz előfordulásuk sem olyan gyakori, mint a tulli (T) és bécsi (+) bélyegeké. Gyakrabban ismertettek viszont műemléki épületek kőfaragványain előforduló Merkur-keresztes jeleket.⁴

A soproni Előkapu melletti városárokban három grafitos ötvöstégelyt találtunk. A használatbavétel előtt eltörött (salakos fémolvadékot nem tartalmazó) olvasztó tégelyek a városárok szélétől 4—5 méternyire, az árok iszapos rétegében, 4 méter mélyen kerültek elő, amikor az Állami Biztosító új épülete alatt átvezető híd belső pillérét alapozták.

1. Tégely, törött, M:9 cm; TÁ:4,9 cm. Talpán 2,8 cm magas, négyes számjegyből képzett kettős kereszt I S monogrammal. Külön bepecsételve 4-es számjegy. Lsz. 76. 57. 1 (1. kép 1).

2. Tégely, törött, M:6,5 cm; TÁ:5 cm. Talpán mélyen benyomott, 1,9 cm magas négyes számjegyhez hasonló bélyeg I S monogrammal. Külön bepecsételve 5-ös számjegy. Lsz. 76. 57. 2 (1. kép 2).

3. Tégely, törött, M:5,2 cm; TÁ:5 cm. Talpán félig benyomott bélyeg, amely négyes számjegyhez hasonló kettős keresztet és F A monogramot tartalmaz. Lsz. 76. 57. 3 (1. kép 3). Mellette az 5-ös számjegyet utólag karcolták be.

Az 1700-as években az Előkapu előtt, a városárok szélén is felállították bódéikat a vásározó kereskedők.⁵ Később a XVIII. század 80-as éveiben az Előkapu melletti városárkot beépítették. 1784—85-ben a 61. sz. ház (későbbi Előkapu 10., amelyet 1894-ben, a városháza építéskor lebontottak) Schmiedbauer János ötvösmester tulajdona volt.⁶ Kezdetben arra gondoltunk, hogy az 1. és 2. tégely I S monogramjai Johannes Schmiedbauer (bécsi származású) ötvös nevének kezdőbetűit rejthetik, mivel a tégelyek ott kerültek elő, ahol az említett ötvös háza állott. Nyilvánvaló azonban, hogy ebben az esetben nem lehet ötvösjegyről szó, bár monogramos Merkur-keresztes

1 *Archaeologiai Értesítő*, 21 (1901) 74—78.

2 Holl Imre: Angaben zur mittellalterlichen Schwarzhafnerkeramik mit Werkstattmarken. *Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 5 (1974/75) 129—150.

3 Hpl (Hampel József): Rejtélyes bélyegű cserepek. *Archaeologiai Értesítő*, 21 (1901) 447; Haupolter, A.: Rejtélyes bélyegű cserépedények II. *Archaeologiai Értesítő*, 25 (1905) 324—330.

4 Katona Imre: Merkur-keresztes soproni ház. *SSz.*1972, 350—354 (1684-es évszámmal); Tompos, Ernst: Ödenburg (Sopron) als Fundort von Hausmarken und Steinmetzzeichen. *Der Tappert* 1968, 32. 4—6. kép; Sasvári László: Adalékok a hazai görög kereskedők jelvényének történetéhez. *Műemlékvédelem* 22 (1978) 72—73. Zemplén megyei régi templomtornyokon láthatjuk Schirmer János lőcsei építómester címerköveit; Pl. Mád: Merkur-kereszt H S monogrammal és „Johannes Czirmer de Leocze aedificavit Anno D 1653” felirattal; Erdőbénye: ugyanezzel a monogrammal „Fecit Johannes Schirmer” (1648) felirattal.

5 Sopron sz. kir. város monographiája. Sopron, 1890, 381. 1766-ban a tanács a kereskedőknek és a vásárra jövőknek megtiltotta, hogy az Előkapunál levő Nepomuki Szt. János kápolna elé vásárbódét állítsanak.

6 Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939, 35.

1. XVII. századi ötvöstiégelyek a soproni városárokából (Fotó: Adorján Attila)

ötvösjegyek előfordultak ebben a korban.⁷ A bélyeget még nyers állapotban nyomták a tégely aljára úgy, mint a fazekasműhelyek jeleit. Tágabb értelemben a Merkur-keresztes bélyegek kereskedőjelek, amelyek nem csak fazekasárun, hanem fegyvereken,⁸ vagy éppen mézeskalácsokon⁹ is előfordulhatnak.

A soproni tégelyeket lelőköriülményeik alapján a XVII. század második felére, vagy a XVIII. század elejére datálhatjuk. Az árok feltöltésének megkezdése előtt kerültek ugyanis a városárokba.¹⁰

Bőséges analógiáit ismerjük bélyegeinknek az újabb pozsonyi,¹¹ bécsi,¹² alsó-¹³ és felsőausztriai¹⁴ bélyeges kerámiatöredékek között, zömmel grafitos edények (korsók) füléről, ritkábban (fazekak) pereméről és elég gyakran öntőtégelyek aljáról. A hazai anyagban a nagycenki Széchenyi kastély nyugati szárnyának pincéjében előkerült tégelysorozatot említhetjük, mint legközelebbi analógiákat. A hat törött tégelyt Nováki Gyula 1958-ban mentette meg.¹⁵ Fémolvadék egyikben sincs, nem voltak még használatban, mégis a lelőhelyen megfigyelt „kemenceféle nyomai” (amelyre a kastély építéskor ráfalaztak) egy XVII—XVIII. századi cenki ötvösműhelyre utalhatnak.¹⁶ A cenki tégelyek közül kettő grafitos. Az egyikben Merkur-keresztes bélyeg van I E monogrammal és nyers állapotban benyomott Z betűre emlékeztető 2-es számjeggyel.¹⁷ A másik, valamivel kisebb méretű, bélyeg nélküli. A nem grafitos, de erősen soványított agyagból készült tégelyek között a legnagyobb méretű aljára 2-es számjegyet karcoltak be.¹⁸ Távolabb Tomka Péter győri ásatása a Varga u. 3. sz. telek Saru közti sarkán XVII—XVIII. századi edénytöredékekkel együtt hozott felszínre grafitos, összeégett, fémsalakos tégelyt Merkur-keresztes bélyeggel és benyomott 4-es számjeggyel.¹⁹ Itt az egyik monogram I, a másik olvashatatlan. Székesfehérvárról²⁰ Holl Imre gyűjtéséből ismerünk egy Merkur-keresztes bélyeges tégelyt, amely-

7 Kőszegi Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936, 1293 sz. jegy 1550—1585; Nagyszeben; Mark Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen II. IV/3. kötet, 2377. sz. jegy 1599—1633; Hamburg.

8 Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 13—14 (1974—1975) 154.

9 Sepp, Walter: Aus der Geschichte der steirischen Lebzelter und Wachszieher. Vö. Das steirische Handwerk. Graz, 1970, 463: 119—120. kép.

10 1654-ben még az árok kitisztítását rendelte el a tanács. Sopron sz. kir. város monográfiája 98; 1744-ben pedig már a városárokban keletkezett kis kertek megadóztatása kívántatik (uo. 374).

11 Vallasek, Adrián: Stredoveká kolkovaná keremiká z Bratislavy. Studijné Zvesti... Nyitra 18 (1970) 237—308.

12 Róskosny, Josef: Töpfermarken auf Schwarz- oder Eisentonkeramik. Wiener Geschichtsblätter 24 (84) 1969, 449—455.

13 Roskony, Josef: Schwarz- oder Eisenhafner-Töpfermarken auf Gebrauchskeramikfragmenten aus Pechtoldsdorf NÖ. Unsere Heimat, 39 (1968) 211; 48 (1977) 118—119 (Hainburg); 41 (1970) 36—37. (Hohenau)

14 Wiesinger, F.: Die Schwarzhafner und Weisshafner in Oberösterreich Jahrbuch des oberösterreichischen Museumsvereines 87 (1937) 85.

15 LFM Régészeti Adattár 141. Lsz. 65. 14. 1—7. Itt köszönöm meg, hogy az ásató a leleteket tanulmányozásra átengedte.

16 Ötvösséggel kapcsolatos újabb régészeti leleteink még: Az Észak-nyugati lakótelep (Krautdcker) 60. számú gödrében XIV. századi kerámiatöredékekkel összeégett ötvöstégelyek voltak elásva. (Ezek nem voltak grafitosak, csak erősen soványított agyagból készültek, 1975.) A Fő téren, a Ferences templom szentélyének É-i oldalához ragasztott XVI. századi boltoskák alapozásai között egy mélyített szintű helyiséget is feltártunk sok faszénrel és fémsalakos, grafitos ötvöstégely-töredékekkel, közelében kettőtört ezüstgarassal. Utóbbira okleveles adat is utal: 1536-ban az ötvös bódéját a ferenciek kolostora mellett említették. (Csatka Endre: A soproni ötvösök a 15—19. században. Sopron, 1931, 8.)

17 Lsz. 65. 14. 2 Ép magassága 8 cm, talpátmérő 3 cm.

18 Lsz. 65. 14. 1 Ép M.: 11 cm; TÁ.: 4,5 cm.

19 Tomka Péter szíves szóbeli közlése.

20 Lsz. 3724 Székesfehérvár.

2. A ferences templom mellé épített középkori boltok alapjai (nyíllal jelölve az ötvös bódéja)

ben *PSM* monogram olvasható. Budáról²¹ ugyancsak Holl Imre gyűjtéséből Karakas pasa tornya közeléből *A K* monogramos Merkur-keresztes bélyeggel ellátott fazekfülről van tudomásunk.

A Magyarországon lelt darabok importárak. A középkortól a grafitos edények fő kereskedelmi útja területünkön a Duna volt, amelyen a természetes grafitlelőhelyek közelében működő műhelyekből piacra szállították a „vasfazék”-nak (Eisenton-Keramik) nevezett árut. Így természetes, hogy ez a kerámiafajta a Duna melletti, vagy a nagy folyóhoz közelebb eső településeken kerül elő.

Ha soproni tégelyeink eredetére kívánunk fényt deríteni, meg kell említenünk, hogy megegyező bélyegeket nemcsak tégelyek alján, hanem fazekak peremén vagy korsók fülén is előfordulnak. 1. és 2. tégelyünk *I S* monogramos bélyege Bécsben korsófülön található, 3. tégelyünk *F A* monogramos bélyege Pozsonyban csak korsófüleken fordul elő. Az *I A* monogramos bélyeg Pozsonyban tégelyen, ugyanott, valamint Hainburgban és Hohenauban edényfüleken. A székesfehérvári tégely *P S M* monogramjának pontos mását Bécsben edényperemen találjuk meg. Így nyilvánvaló, hogy a Merkur-keresztes bélyegeket használó műhelyek, manufaktúrák korsót, fazekat és tégelyeket együtt gyártottak kifejezetten exportra. A Merkur-kereszt a kereskedelmi forgalomba kerülő áru jelzése, amely nagyjából a „kiváló áru” jelentéssel bírt. A monogramok a fazekasmesterek, vagy műhelytulajdonosok nevének kezdőbetűi.

A Sopronban előforduló *F A* monogram Weisinger szerint Wels vagy Enns egyik, a XVII. század első felében működő fazekasüzeméhez köthető.²² Pozsonyból 10 *F A* monogramos bélyeget közöl Vallašek és helyi fazekasok produktumainak tartja ezeket a XVI. századból és a XVII. század elejéről.²³ Bár biztosan még nem tudja a városon belül műhelyhez kötni a grafitos, bélyeges kerámiát, az 1581–1611-ig terjedő időből közölt pozsonyi fazekasmesterjelek Merkur-keresztjei bizonyítéknak látszanak arra, hogy a pozsonyi fazekasok is használhattak edényeiken ilyen Merkur-keresztes bélyegeket. *F A* bélyegünk leginkább a pozsonyiakkal egyezik meg és innen ismerjük legtöbb analógiáját. Nyilván tégelyünk a pozsonyi *F A* bélyeges edényekkel egy műhelyből származik. Ezt a műhelyt azonban pontosan lokalizálni még nem lehet.

I S monogramos tégelyünk analógiái a XVII. század második feléből Wels és Sarleinbach területéről ismertek. Ezt a jelet Wiesinger Sarleinbach (Felsőausztria) egyik, a XVII. század második felében működő műhelyéhez köti.²⁴

A fazekasműhelyek pontosabb meghatározása csak akkor válik lehetővé, ha előkerülnek a fazekaskemencék,²⁵ bennük, vagy mellettük a bélyeges cserepek és ezeket a monogrammos bélyegeket ottani, korabeli fazekasmesternevekkel²⁶ lehet azonosítani.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a régészeti módszerrel a XVII. sz. második felére vagy XVIII. sz. elejére datálható soproni tégelyeket inkább a XVII. sz. második felére kell meghatározni. Bélyegeik alapján felsőausztriai származásuk valószínű.

21 Holl Imre szíves levélbeli közlése.

22 Wiesinger i. m. VI. tábla 16. Az *A* betű az itt közölt 3 felsőausztriai darabon a Merkur-kereszt szárához kapcsolódik, így kis mértékben eltér a sopronitól.

23 Vallasek i. m. 380: 11. kép 24. tábla.

24 Wiesinger i. m. VII. tábla 8. A bélyeg alja kerekded, nem olyan egyenes, mint a soproni, egyébként teljesen megegyezik.

25 Roskosny i. m. (1968) 212. A Bécs melletti Perchtoldsdorfban fazekaskemencét is feltártak, amelyben a fehéragyag-készítmények mellett egy pecsétes grafitos korsó is volt. A faluból többek között egy Hans Schwarzekler nevű fazekasmestert is említ 1678-ból, akinek lehetett *I S* monogramja.

26 Wiesinger i. m. 1600 és 1650 közötti időszakból több mesternevet közöl; pl. Hans Schwarzgruber (Schärding 1615, 1647) vagy Hans Schacker (Wels 1629); a későbbi időből Johannes Schreiber (Vöchlbruck 1690), akiknek lehetett *I S* monogramos bélyegük.

1. XVII. századi ötvöstégelyek a soproni városárokból (Fotó: Adorján Attila)